

Quaderns de Filologia. Estudis literaris. Vol. XII (2007) 299-307

“HOME? WHERE’S THAT?” IDENTITAT FRAGMENTADA A LA FRONTERA DELS ESTATS UNITS D’AMÉRICA

Margarida Castellano i Sanz
Universitat de València-Estudi General

Because I, a mestiza,
Continually walk out of one culture
And into another,
Because I am in all cultures at the same time,
Alma entre dos mundos, tres, cuatro,
Me zumba la cabeza con lo contradictorio.
Estoy norteada por las voces que me hablan
simultáneamente.

Anzaldúa, Gloria, *Borderlands/La Frontera* (99)

En la que podríem definir com l’obra més transversal de l’escena crítica cultural xicana, *Borderlands / La Frontera* (1987), Gloria Anzaldúa confronta els problemes i les contradiccions de la vida en espais de frontera, ja siguen aquests forçats per expansions colonials o exercicis de poder, tinguen o no l’origen en implantacions violentes d’opressió social i ideològica o siguen espais fronterers corporals, socials o genèrics. Les fronteres, diu l’autora xicana, estan físicament presents allà on dues o més cultures coincideixen en temps i espai, allà on persones de races diferents ocupen un mateix territori, allà on diferents nivells socials estan en contacte i, especialment, allà on l’espai entre dos individus resta íntimament reduït. La idea que es desprèn amb la lectura de l’obra capçalera d’Anzaldúa és que les fronteres s’han construït històricament i social amb l’objectiu de separar les persones de dins de les de fora, el segur de l’insegur, allò tangible d’allò intocable, el plètòric de l’erm, allò normal d’allò marginal i en definitiva, nosaltres d’altri (Godayol, 1999: 30). Per a Anzaldúa, construir fronteres vol dir autoritzar, desautoritzar, validar i invalidar uns elements en detriment d’uns altres per tal d’assenyalar el territori de qui és a fora i, d’aquesta manera, conservar la integritat de qui és a dins:

Borders are set up to define the places that are safe and unsafe, to distinguish us from them. A border is a dividing line, a narrow strip along a steep edge. A borderland is a vague and undetermined place created by the emotional residue of an unnatural boundary. It is a constant state of transition (1987: 25).

“Un constant estat de transició”, aquesta definició ens desmunta la imatge violenta, àrida i perillosa que des dels discursos colonials i neocolonials s’ha creat sobre els espais fronterers i allò que va més enllà d’ells. Ans el contrari, les fronteres passen a ser definides ara com a territoris fructífers, generosos, oberts i productius, no espais infranquejables. Els territoris fronterers són, aleshores, espais flexibles, canviants i híbrids, on múltiples (re)creacions culturals tenen cabuda (Godayol, 1999: 30). Cal que anem esborrant, doncs, aquelles definicions de societats unitàries, homogènies i totalitàries i anem ampliant les definicions cap a unes societats cada vegada més heterogènies, diverses, mestisses i híbrides. Hem de tenir present, a més a més, que habitem un món ètnic i culturalment divers, on els moviments migratoris i el procés de globalització de l’economia sofert especialment a partir dels últims anys del segle XX, han incrementat la pluralitat ètnica i cultural dels països, donant lloc en la majoria de casos no només a un procés de riquesa cultural sinó, malauradament, també a una crisi social urbana. Pot constatar-se com a les grans urbs on els moviments d’immigració han estat aguts, les reaccions xenòfobes i l’increment del racisme i del fanatisme religiós no semblen augurar un fàcil tractament de la nova realitat urbana (Borja & Castells, 2002: 131). Els immigrants i les minories ètniques s’han anat construint unes societats alienes a la societat dominant del país, on poden recrear els costums i tradicions de la seua cultura originària. Als “barrios” nord-americans, els latinos viuen una realitat que els agermana amb els qui la comparteixen, però que els crea unes fronteres físiques i socials amb la resta de la població. Aquells qui viuen en aquest territori de fronteres, siguen aquestes geogràfiques, culturals, socials, ideològiques, racials, corporals, físiques, sexuals, reals o imaginàries són definits per Anzaldúa com a:

los atravesados: the squint-eyed, the perverse, the queer, the troublesome, the mongrel, the mulatto, the half-breed, the half dead; in short, those who cross over, pass over or go through the confines of the ‘normal’ (1987: 25).

La definició de “normal”, doncs, ens remet a aquells individus que culturalment pertanyen a la tendència hegemònica dominant i dominadora d’aquelles àrees on coincideixen diverses cultures, però on només una d’elles s’erigeix com l’única i definitòria. És el cas dels Estats Units d’Amèrica, bressol de cultures, però també lloc de dominació cultural anglo-saxona i protestant, tot i

que d’altres minories ètniques intenten tenir un pes cada vegada més gruixut o, com a mínim, tenir una presència i representació real.

El cas de les dones que habiten aquests espais intersticials i esgarrats socialment és encara més esfereïdor; elles són les grans oblidades, les ningunejades, les que han de fer vida als marges, les que en paraules de Federico Campbell (1994: 213) habiten “un barri masclista i una Nord-Amèrica racista”, i es troben marginades no només per la raça i el sexe, sinó també per la classe social i la religió. Raça, sexualitat i exclusió es converteixen en els temes més sovintejats dins de la literatura escrita per aquestes dones que dona compte del que significa ser dona i de color a un país on predomina allò blanc i masculí. És als testimonis, a les autobiografies i als *bildungsroman* on els subjectes marginats i oprimits poden esplaiar-se, poden deixar palès el seu sofriment i poden, especialment, legitimitzar-se. És d’aquesta manera que la invisibilitat passa a ser visibilitat, tot i que d’un manera lateral, no total, i les dones escriptores i de color es van situant en llocs on mai abans s’havien situat: deixen de tancar-se a les golfes de la casa i passen a utilitzar la ploma com a símbol d’alliberament.

Com afirma Donna Haraway al *Manifest per a Cyborgs*:

escriure té un significat especial per a tots els grups colonitzats, ha estat crucial per al mite occidental que diferencia entre les cultures oral i escrita, entre les mentalitats primitives i les civilitzades i, més recentment, per a l’erosió d’aquesta distinció en teories ‘postmodernistes’ que ataquen el falogocentrisme occidental, amb la seva veneració pel treball monoteista, fàlic, autoritari i singular, el nom únic i perfecte (1995: 30).

La poesia i les històries de dones nord-americanes “de color” tracten repetidament sobre l’escriptura, de l’accés al poder per a significar, però aquesta vegada el poder no haurà de ser ni fàlic ni innocent. Escriure és per a les xicanes la materialització textual d’una experiència social, econòmica, ètnica, institucional i cultural específica, però comuna alhora. La pluralitat existeix perquè hi ha diferència, però és aquesta diferència la que cal anar esborrant.

Podem fer paral·lelismes, doncs, i constatar com des de pràcticament els orígens de la nació nord-americana, els grups ètnics que es trobaven dins els seus límits polítics es van traçar com a objectiu primordial l’autodefinició i la reinvençió dins les escaletes que restaven lliures al poder cultural hegemònic. A principis del segle XXI, la situació no és gairebé diferent: ponts entre dos móns, les escriptores latines o d’ascendència latina als Estats Units d’Amèrica (així com també les asiàtiques, afro-americanes o natives nord-americanes) se situen entre dues cultures, dues tradicions, dues societats, fent el que el crític

Homi K. Bhabha (1994: 4) anomena “l’híbrid”, no una imposició, sinó una condició, una forma de veure la vida.

Sabem que la condició postmoderna es caracteritza per definició per la seua fragmentació. El subjecte modern, com defensa Néstor García Canclini (1990: 17) és el “subjecte de les entrades i les eixides” i és precisament en les dissidències d’aquests encreuaments on es dona un saber sotmès, subjugat, oprimint i històricament suprimint. Així doncs, el postcolonialisme i el postmodernisme són deutors directes del procés de fragmentació de la identitat i, amb conseqüència, del posterior procés d’hibridació multi-identitària.

Cal que entenem, per tant, la “frontera” no com una línia geopolítica, sinó com un lloc d’interacció constant, i aleshores veurem que està present sempre que dues o més cultures es troben, sempre que gent d’ètnies diferents ocupen el mateix territori. Açò vol dir que és un terme híbrid i implica tant una línia de divisió com una línia de contacte que és utilitzada com a representació d’un espai social i imaginari. Des d’aquest punt de vista crític les escriptores latines sorgeixen com a veus que es plantegen mediar entre dos móns: el món anglo (la cultura protestant hegemònica nord-americana) i el món “hispano” (la cultura de l’immigració de base principalment catòlica). Ara bé, Ana Castillo, Sandra Cisneros, Pat Mora, Cherríe Moraga, Estela Portillo, Aleida Rodríguez, Denise Chávez i Helena Viramontes, entre d’altres moltes, van ser noms capdavanters de la literatura xicana als Estats Units i pertanyen a la que podríem anomenar primera generació, ja que van publicar les seues obres entre el període de 1976 a 1997. Tanmateix, durant les dècades de 1980 i 1990 ha aparegut una nova generació d’escriptores, ja separades del que es coneix com el “moviment xicà” (que va iniciar-se a meitat dels anys 1960 i va continuar fins els 1970), que han ampliat l’horitzó literari amb l’incorporació de noms originaris d’altres països i cultures hispano-americanes i que es coneixen amb el terme d’ “escriptores hispanes” (Julia Álvarez, Esmeralda Santiago, etc). Aquestes escriptores latines formen un cos narratiu heterogeni el qual participa però també reinterpreta les formes de ficció canòniques, populars, postmodernes que han definit fins a les acaballes del segle XX la literatura ètnica de dones als Estats Units. D’aquesta manera han redefinit l’identitat latina al si de la cultura nord-americana de forma distinta a com les escriptores de la primera generació ho van fer.

La tasca de situar-se com a pont entre dos móns, dues cultures i dues tradicions, no és fàcil. Erigir-se com a veu que relata les experiències d’opressió patides a la pròpia pell fa que les autores hagen d’oferir la seua eskena com a pont perquè les veus de la resta de membres de la seua comunitat siguen escoltades. Reprenem així el concepte de pont per a definir la tasca d’aquestes narradores oprimides de manera múltiple, com hem comentat anteriorment

per la seua raça, classe social, gènere i religió: actuen de pont per a que les experiències de la seua comunitat puguen ser escoltades, per donar cabuda a altres expressions d’allò que significa viure a països amb una cultura dominant hegemònica. Amb l’obra, recopilació d’escrits *This Bridge called my Back*, Cherríe Moraga i Gloria Anzaldúa (1981) elaboren una esquena mullada: il·legal, suada, cansada i al final, trencada.

L’autodefinició i el trencament d’estereotips conformen una de les fites més importants per a aquestes autores radicals, tot i que són també aquests estereotips els que les conformen i les ajuden en la recerca de la seua identitat (veiem com les autores xicanes aprofiten completament la seua situació d’èsser “atravesades” per definir-se, tot i emprant llegendes, mites i figures popularment associades a la cultura mexicana, com són la Llorona, la Malinche, la Verge de Guadalupe, etc.). Aquestes (re)interpretacions dels mites i llegendes populars mexicanes que s’han fet a l’altre costat de la frontera, no només arrelen les autores a la seua cultura familiar, sinó que les conforma dins una societat diferent a l’hegemònica, dotant-les així d’un element exòtic que atrau la societat anglosaxona. Aquest element exòtic, doncs, ha de ser innocent, ha de ser observat com una mostra de folklore nacional mexicà que no afecta la societat dominant i, en certa mida, ha d’observar-se com una mena de paròdia nacional que ompli els prejudicis i les expectatives que els nord-americans tenen sobre la societat i la cultura mexicana.

Axí, per exemple, Sandra Cisneros, autora nascuda a Chicago de família mexicana, conta a *The House on Mango Street* (1984) així com a *Caramelo* (2002), la vida de dues adolescents xicanes als Estats Units d’Amèrica. En ambdós casos, les protagonistes són d’origen humil, però gràcies a l’anhelat somni americà han pogut aconseguir allò que suposadament i d’acord amb les expectatives del públic lector nord-americà, al seu país els haguera sigut molt més difícil o, gairebé impossible. Esperanza, la protagonista de *The House on Mango Street* aconsegueix, després de moltes humiliacions i molts desigs de millorar en una societat que els ignora, una casa pròpia on poder desenvolupar-se com a persona, i Lala, la protagonista de *Caramelo*, recorda en aquesta novel·la els viatges familiars que tots els estius feien en cotxe fins a la ciutat de Mèxic, on la vida resulta molt més perillosa, amb menys llibertats, però molt més carregada d’emocions fortes que a qualsevol ciutat dels Estats Units.

Veiem doncs, com la literatura xicana es presenta com una literatura que conta les experiències d’aquells qui no són totalment acceptats dins una societat heterogènia en races però homogènia en pensament social, però també utilitza les diferències entre aquestes cultures tan distants per interessar el públic i omplir les expectatives d’aquest. Vertaderament, podem observar també

com allò que l'opressor tem no és tant la diferència com la similitud. Afirmar Cherríe Moraga:

it is not really difference the oppressor fears so much as similarity. He fears he will discover in himself the same aches, the same longings as those of the people he has shitted on. He fears the immobilization threatened by his own incipient guilt. He fears he will have to change his life once he has seen himself in the bodies of the people he has called different. He fears the hatred, anger, and vengeance of those he has hurt (1981: 32).

Les autores xicanes, en un intent de reunir aquestes cultures i fer-se escoltar dins l'espai literari que les ignora, es pregunten a les seues obres com es pot obrir un camí de diàleg des d'aquesta història de fractures, de ponts i de bretxes obertes. I la resposta, ens remet a allò que comentàvem al principi d'aquest article, on parlàvem dels espais intersticials i la gent que els hi habita com persones que es tendeixen a abandonar qualsevol tipus de fonamentalisme totalitari i accepten altres vies de coneixement possibles, tot i acceptant la varietat, la hibridació cultural i l'enteniment des del saber divers, no des dels prejudicis relacionats amb persones d'altres races, ètnies, nacionalitats o estats.

“Only your labels split me”, afirmava Gloria Anzaldúa a l'assaig “La Prieta” (1981: 217) quan intenta buscar una identitat que la definira:

the mediator, straddling the walls between abysses. “Your allegiance is to La Raza, the Chicano movement”, say the members of my race. “Your allegiance I am a wind-swayed bridge, a crossroads inhabited by whirlwinds. Gloria, the facilitator, Gloria is to the Third World”, say my Black and Asian friends. “Your allegiance is to your gender, to women”, say the feminist. Then there's my allegiance to the Gay movement, to the socialist revolution, to the New Age, to magic and the occult. And there's my affinity to literature, to the world of the artist. What am I? A third world lesbian feminist with Marxist and mystic leanings. They would chop me up into little fragments and tag each piece with a label.

I és que tal i com descriu Amin Maalouf al seu llibre *Les identités meurtrières* (1999: 38), “són identitats assassines aquelles que redueixen la identitat a una sola cosa, instal·la a les persones en una actitud parcial, sectària, intolerant, dominadora” i observa a “l'Altre” com a diferent, en situació de desigualtat. Amb la seua obra, les autores xicanes no només denuncien els prejudicis formats sobre la societat mexicana als Estats Units d'Amèrica, sinó que trenquen amb certes expectatives, com les de dona passiva, submissa i heterosexual.

En el cas de les autores xicanes, veiem com aquestes aprofiten la condició d'ésser “atravesadas” per poder definir-se i desenvolupar dins aquestes esquet-

xes lliures del poder hegemònic la seua creació. Segons Pilar Godayol, aquestes escriptores

exploren les seues interaccions dinàmiques, treballen la idea que cada persona viu en una multiplicitat de fronteres, com a dones, com a xicanes, com a escriptores, com a americanes, com a mares, com a treballadores perifèriques, etc. escriuen per confrontar el silenci i la por de l'homogeneïtzació (1999: 33).

No es tracta de seguir construint murs insalvables que divideixen les persones, les cultures i les llengües. Es tracta de posar un pont per a cada una d'elles:

Hay tantísimas fronteras
Que dividen la gente,
Pero por cada frontera
Existe también un puente.

Aquesta corranda xicana de Gina Valdès (1982: 2) ens mostra el convenciment que les fronteres són sempre superables, només cal trobar el pont escaient per creuar-les. Són, per tant, aquests realment els efectes i la finalitat ideal de residir en terra de frontera: la construcció de ponts interseccionals, la creativitat fluida i dinàmica dels quals permeta les transmissions i els filtratges culturals amb altres i no el seu aïllament o assimilació. Els ponts esdevenen la metàfora per a l'intercanvi més esperat. Davant la comunicació i el silenci, el pont és sinònim de possibilitat, compromís, primavera, vida, intercanvi, reciprocitat, contacte i contagi. Només les persones que resideixen en estats fronterers i es veuen obligades a construir palanques comunicatives entre les diferents posicions que ocupen se sustenten en estructures mòbils i dinàmiques.

Tant la convicció d'Anzaldúa com la que defensem en aquest escrit gira entorn a la defensa dels espais fronterers com els espais on es produeixen les millors transmissions culturals. Com afirma Godayol, "viure ni a dins ni a fora és l'alternativa al bloqueig emocional" (1999: 30) i, per tant, contra qui llegeix les fronteres com a espais àrids, infranquejables, perillosos, no totals ni originals i fragmentats, la convicció d'aquest escrit és la de defensar que només les persones que celebren la capacitat de viatjar, metamorfosear-se, ser mutables, aprendre, moure's entre espais i abandonar posicions fixes són les que viuen en fonaments de coneixement que no estan ni a dins ni a fora.

Les autores xicanes opten per defensar el convenciment que és possible construir un objecte de coneixement des de la frontera, des d'allò entremig i no total, des d'un lloc en el qual ens acceptem i acceptem l'altre en la seua més

profunda complexitat, en un estat de canvi i mutació constant. Gloria Anzaldúa, morena, jornalera i auto proclamada índia, sisena generació de migrants nascuts a Texas en 1942, escrivia sobre la vida dels mexicans, xicans, mexicano-americans, migrants als Estats Units d'Amèrica, i ho fa des de la frontera, als límits de la llengua, del cor, de la promesa del "somni americà", la frontera com a mur i filferro espinós, com a pistoles de municions i pebrot. Anzaldúa escriu amb l'objecte de visualitzar totes les formes en què els migrants, "esquenes mullades", pateixen amb ells mateixos, es compadeixen, es deixen la pell, amb la finalitat de no deixar més l'esquena, doncs d'allò de què es tracta, en realitat és de començar a traure la llengua.

Les escriptores xicanes actuals, en un acte de preservació i reivindicació d'una part de la seua identitat cultural, clamen el dret a la diferència, en un país en què la norma dominant de la llibertat encara a hores d'ara és patriarcal i de raça blanca. A la seua escriptura, les autores xicanes barregen el castellà amb l'anglès, tot creant un idioma híbrid que reflecteix la seua condició de subjecte intersticial, subjecte fronterer que ha de mediar constantment amb les dues parts inherents al seu ser per tal de sobreviure a una societat que les oprimeix no només com a dones, sinó com a membres d'una raça i una cultura que les suposa diferents en termes de desigualtat. Afirmava Anzaldúa (1983: 58):

Deslenguadas. Somos los del español deficiente. We are your linguistic nightmare, your linguistic aberration, your linguistic mestisaje, the subject of your burla. Because we speak with tongues of fire we are culturally crucified. Racially, culturally and linguistically somos huérfanos. We speak an orphan tongue.

Desllenguades, desenfrenades, desbocades, desobedients, desabillades, desubicades, desbordades, descarades, desterrades, destronades, desvinculades, desinhibides, desconegudes, desvergonyides, destructores, són les dones que habiten en la frontera d'allò físic, lingüístic, sexual, racial i que cerquen una identitat que les permeta parlar no només en el seu nom, sinó en nom d'aquelles dones que sofreixen la mateixa marginalització.

BIBLIOGRAFIA

- Anzaldúa, G. E. (1987). *Borderlands / La Frontera. The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Book Company.
- Anzaldúa, G.E. (1981). "La Prieta". In: *This Bridge Called My Back. Writings by Radical Women of Color*. New York: Women of Color Press.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London & New York: Routledge.

- Borja, J. & M. Castells (2002 [2000]). *Local y Global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. México: Taurus.
- Campbell, F. (1994 [1990]). "Las Sisters". In: López González, A. *et alii* (eds.) (1994).
- Cisneros, S. (1984). *The House on Mango Street*. New York: Vintage Contemporaries.
- Cisneros, S. (1992). *Woman Hollering Creek and other Stories*. New York: Vintage Contemporaries.
- García Canclini, N. (1990). *Culturas híbridas: estrategias para entrar y salir de la modernidad*. Grijalbo, México.
- Godayol, P. (1999). "Escriure (a) la frontera: autors bilingües, traductors culturals". *Quaderns*. (Revista de traducció) 3: 29-37.
- Haraway, D. (1995). *Manifiesto para Cyborgs*. València: Eutopías, Episteme.
- Kallet, M. & J. Ortiz Cofer (eds.) (1999). *Sleeping with One Eye Open. Women Writers and the Art of Survival*. Athens (Georgia): The University of Georgia Press.
- López González, A. *et alii* (eds.) (1994). *Mujer y literatura mexicana y chicana. Culturas en contacto*. México: el colegio de México.
- Maalouf, A. (1999). *Identidades asesinas*. Madrid: Alianza Editorial. Traducción de Fernando Villaverde Landa.
- Moraga, Ch. (1981). "La Güera". In: *This Bridge Called My Back. Writings by Radical Women of Color*, New York: Women of Color Press.
- Rodríguez, A. (1999). "The Glass Cage". In: Kallet, M. & J. Ortiz Cofer (eds.) (1999): 135-144.
- Valdés, G. (1982). *Puentes y fronteras: coplas chicanas*. Los Angeles, CA: Castle Lithograph.

